

JERZY ADAMCZYK

ARCHIWA KOŚCIELNE
W ASPEKCIE KANONICZNYM

Papież Jan Paweł II w alocucji do członków Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury z okazji I Zgromadzenia Plenarnego 12 października 1995 r., mówił: „«Dobra kultury» obejmują przede wszystkim dziedzictwo artystyczne, a więc malarstwo, rzeźbę, mozaiki i muzykę, będące w służbie misji Kościoła. Do tego są dołączone zbiory książkowe zgromadzone w bibliotekach kościelnych i dokumenty historyczne, przechowywane w archiwach lokalnych wspólnot kościelnych”¹.

Archiwa kościelne są jednak nie tylko dobrem kultury, ale „reprezentują [...] prawdziwe kościelne dobro, które w odpowiedzi na wymagania kulturowe i pastoralne ma być chronione i właściwie oceniane z zachowaniem norm kanonicznych”². Prawodawca kodeksowy w syntetycznej normie nakazuje

Ks. dr hab. JERZY ADAMCZYK – Instytut Teologiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Radomiu; adres do korespondencji: ul. Kościelna 1, 26-660 Radom; e-mail: ksjerzyad@wp.pl

¹ G i o v a n n i P a o l o P P. II, *Allocuzione papale alla I Assemblea plenaria*, (12 ottobre 1995), nr 3, [w:] *Enchiridion dei beni culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*, Bologna: Edizioni Dehoniane 2002, s. 561-562.

² C. C h e n i s, *Natura, kompetencje, organizacja i działalność Papieskiej Komisji ds. Kościelnych Dóbr Kultury*, „Biuletyn Kościelnych Dóbr Kultury” 1 (2005), s. 36; por. Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa, *La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici* (2 febbraio 1997), nr 1, 2. 4, Città del Vaticano 1997 – dalej cyt. *La funzione pastorale degli archivi*).

tworzenie i troskę o archiwa: „z największą troską należy strzec wszystkich dokumentów dotyczących diecezji lub parafii”³.

Ze względu na doniosłe znaczenie zasobu archiwalnego dla kultury kościelnej i ogólnoludzkiej, w obowiązującym Kodeksie stosunkowo dużo miejsca poświęcono tej problematyce, gdyż „w *mens* Kościoła archiwa są miejscami pamięci wspólnot chrześcijańskich i nośnikami kultury dla nowej ewangelizacji. Są zatem dobrem kultury najwyższej wartości, a ich szczególność polega na zapisywaniu drogi Kościoła na przestrzeni wieków poprzez pojedyncze fakty, które ją tworzą. Jako miejsca pamięci archiwa mają systematycznie gromadzić wszystkie fakty tworzące historię wspólnoty kościelnej, w celu ukazania wszystkiego, co się wydarzyło: osiągniętych rezultatów, jak i zaniedbań, i błędów”⁴.

Przedmiotem naszego zainteresowania będzie zagadnienie archiwów kościelnych. Najpierw uwaga zostanie zwrócona na sprawę archiwów kościelnych w dawnym prawie kanonicznym (przed Kodeksem z 1983 r.), następnie podejmie się próbę określenia i usystematyzowania tych archiwów, z kolei zostanie naświetlona kwestia obowiązku ustanowienia archiwum oraz zagadnienie archiwum diecezjalnego i innych archiwów.

1. ARCHIWA KOŚCIELNE W DAWNYM PRAWIE KANONICZNYM

Kościół zawsze miał świadomość, jak ważna jest pamięć o swojej historii i że archiwa kościelne służą ożywianiu tej pamięci zarówno we wspólnocie wierzących, jak i w całej społeczności. Opowiadają one bowiem ze szczegółami historię poszczególnych wydarzeń kościelnych i samego Kościoła. Stąd instytucje kościelne prowadziły od wieków archiwa: kapituł, kolegiat, biskupów (archiwa konsystorskie), parafii, klasztorów i bractw. Do najstarszych należą archiwa kapitulne, które zaczęły się tworzyć już w XII wieku. Archiwa biskupów, tj. archiwa konsystorskie, powstały później i objęły od XV wieku księgi sądów biskupich i sądów oficjałów, a następnie księgi wizytacji. Do najstarszych archiwów kościelnych należą również archiwa klasztorne. Archi-

³ Kan. 486 § 1.

⁴ *La funzione pastorale degli archivi*, Premessa.

wa zakonne i parafialne przechodziły bardzo różne koleje losu. Niektóre z nich mają stary i bogaty zasób⁵.

Na przestrzeni wieków Kościół nie tylko prowadził różnego rodzaju archiwa, ale także wydawał przepisy prawne mające na celu ochronę, inwentaryzację i zarządzanie zasobem archiwalnym.

Pierwszym, który zebrał nieliczne i nieco ogólne przepisy Soboru Trydenckiego odnośnie do archiwów, był papież Pius V. W breve *Inter omnes* z 6 czerwca 1566 r.⁶ potwierdził uroczyste i rozszerzył na cały Kościół przepisy wydane dla prowincji mediolańskiej na synodzie odbytym w 1565 r. przez św. Karola Boromeusza. Między różnymi dyspozycjami był także przepis nakazujący ustanowienie w każdej diecezji (tam, gdzie tego nie uczyniono) archiwum biskupiego, w którym należało inwentaryzować dobra zarządzane z różnego tytułu przez Kościół i dzieła diecezjalne⁷.

W XVI wieku także papież Sykstus V zajął się archiwami kościelnymi, wydając różne przepisy: w breve *Regularium personarum* z 20 czerwca 1588 r. polecał kongregacjom monastycznym przeprowadzić inwentaryzację wszystkich dóbr i wysłać jej odpis do archiwum ich domu w Rzymie. W konstytucji *Sollicitudo pastoralis* z sierpnia 1588 r. nakazał erekcję archiwów we wszystkich miastach i miejscowościach Państwa Kościelnego, wyłączając Rzym i Bolonię. Wreszcie w motu proprio *Provida Romani* z 29 kwietnia 1587 r. nakazał wszystkim ordynariuszom Włoch i zwierzchnikom wszystkich domów zakonnych sporządzić inwentarz ich dóbr⁸.

⁵ Por. H. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, [w:] *Struktura i zadania kurii diecezjalnej*, red. J. Krukowski, K. Warchałowski, Warszawa 2003, s. 104.

⁶ Breve *Inter omnes* (6 giugno 1566), *Bullarium Rommanum*, t. IV, cz. 2, Romae 1745, s. 299-301.

⁷ Por. *La Chiesa e gli archivi diocesani*, www.archivauritana.it/2/diocesi-di-oria/archivio-storico.htm (26.01.2011 r.); por. P i o XII, *Discorso ai partecipanti al primo convegno degli addetti agli archivi ecclesiastici italiani svoltosi a Roma* (5 novembre 1957), [w:] *Discorsi e Radiomessaggi di S. S. Pio XII*, Roma: Tipografia Poliglotta Vaticana 1958, XIX, s. 551-558.

⁸ Por. *La Chiesa e gli archivi diocesani*. Duże zasługi dla tworzenia archiwów kościelnych mieli dwaj papieże: Klemens VIII i Paweł V, którzy rządili Kościołem pomiędzy końcem XVI i początkiem XVII wieku. Zasługą pierwszego było poczynienie starań celem utworzenia tajnego archiwum papieskiego, drugi z nich sfinalizował te działania. Już od początku XV wieku dokumenty specjalnego znaczenia były przechowywane w Zamku Świętego Anioła. Sykstus IV dokonał przeniesienia tam najcenniejszych z nich (*privilegi della Chiesa Romana*). Klemens VIII przeznaczył do dyspozycji tego zbioru dokumentów piękną salę w górnej kondygnacji Zamku. Zamierzał umieścić tam wszystkie skarby archiwum Stolicy Apostolskiej i stał się znany jako ten, który przyczynił się do rozwoju Biblioteki Watykańskiej. Paweł V przeniósł archiwum z Zamku Świętego Anioła (dołączając archiwa z Biblioteki, Kamery Apostolskiej i innych urzędów Kurii Rzymskiej) do Pałacu Watykańskiego i umieścił je w długim skrzydle,

Wielkie zasługi dla archiwistyki kościelnej położył papież Benedykt XIII. Mimo swojego względnie krótkiego pontyfikatu (29 maja 1724-21 lutego 1730 r.), dał się poznać jako gorący zwolennik i promotor tworzenia wzorowych archiwów kościelnych. Już jako biskup Manfredonii i Cesena, a także jako arcybiskup Benewentu Vincenzo Maria Orsini, przyszły papież Benedykt XIII, dokładał znacznych starań w tworzenie organizacji i regularnej wizytacji archiwów biskupich lub diecezji, kapituł i parafii. On sam także je tworzył z bardzo dobrym skutkiem: w archiwum arcybiskupim Benewencie zebrał około 13 837 pergaminów w 908 woluminach⁹. Z działalnością tego *papa archivist* koresponduje szereg dyspozycji, równie drobiazgowych, jak mądrych, wydanych przez Benedykta XIII w Konstytucji *Maxima vigilantia* z 14 czerwca 1727 r.¹⁰, która miała na celu ochronę archiwów biskupich, także podczas wakansu stolicy biskupiej. Konstytucja ta uważana jest za podstawowy dokument dla archiwów diecezjalnych w czasach współczesnych.

Benedykt XIII w *Maxima vigilantia* nakazywał tworzenie w archiwach katalogów, inwentarzy i streszczeń pism¹¹, także w archiwach kościołów klasztornych, kolegiach, seminariach, konwiktach, kongregacjach, konfraterniach, szpitalach i innych miejscach świętych¹². Z inwentarzy i z katalogów klasztorów nakazał sporządzić „dwa jednakowe odpisy”, z których jeden będzie przechowywany w archiwum biskupim, drugi u odnośnego prałata albo przełożonego lub przełożonej¹³. Aby zapobiegać nadużyciom i oszustwom, archiwa winny być zamykane „dwoma różnymi kluczami”, które są przechowywane przez dwie różne osoby¹⁴. Konstytucja zawierała ponadto dokładne normy, między innymi o wizytacji archiwów¹⁵, powoływaniu archiwistów¹⁶ i o dokumentach albo książkach przechowywanych w archiwach¹⁷.

równoległym do Ogrodów Watykańskich. W 1884 r. Leon XIII udostępnił Archiwum Watykańskie uczonym wszystkich wyznań i poglądów. Por. P i o XII, *Discorso ai partecipanti al primo convegno degli addetti agli archivi ecclesiastici italiani svoltosi a Roma*, s. 551-558.

⁹ Por. P i o XII, *Discorso ai partecipanti al primo convegno degli addetti agli archivi ecclesiastici italiani svoltosi a Roma*, s. 551-558.

¹⁰ *Codicis Iuris Canonici fontes*, red. P. Gasparri, t. 1, Romae 1923, s. 636-640, także: *Bullarium Romanum*, t. XII, Romae 1736, s. 221-225.

¹¹ Nr 6.

¹² Nr 8.

¹³ Nr 9.

¹⁴ Nr 10.

¹⁵ Nr 13-15.

¹⁶ Nr 16.

¹⁷ Nr 17-18.

Kolejnym dokumentem odnoszącym się do archiwów kościelnych był okólnik Sekretariatu Stanu *ai Vescovi d'Italia con una Forma di Regolamento per la custodia e l'uso degli Archivi e delle Biblioteche Ecclesiastiche* z 30 września 1902 r.¹⁸, o konieczności przechowywania bogactwa dokumentacji i sprzyjaniu studiów, które mogą lepiej przedstawić wkład Kościoła w historię ludzkości, z pożytkiem „dla religii i nauki”. Okólnik ten zawierał także aneks, zatytułowany *Zasady nadzoru i wykorzystania Archiwów i Bibliotek kościelnych*, z praktycznymi wskazówkami na temat sposobu sporządzania inwentarzy i kartotek. Przywołany aneks dzieli się na cztery części: 1. organizacja, inwentarze i katalogi; 2. nadzór i przechowywanie kodeksów; 3. dopuszczanie i nadzór nad badaczami; 4. przepisy publiczne dla studiowania manuskryptów i pergaminów.

Odnosnie do dostępu badaczy do zbiorów autorzy zauważają, że archiwa i biblioteki kapitulne oraz biskupie posiadają często pergaminy i kodeksy potrzebne dla badaczy poważniejszych, miejscowych i obcych, i z tego powodu w interesie nauki winno się im odpowiednio ułatwiać korzystanie z tego zasobu archiwalnego. Warto dodać, że po raz pierwszy w tak ważnym dokumencie archiwa biskupie są nazwane archiwami diecezjalnymi.

Następnym dokumentem podejmującym kwestię *archiva ecclesiastica* był list okólny kardynała Merry del Vala, Sekretarza Stanu papieża św. Piusa X, *Lettera circolare per l'Istituzione dei Commissariati diocesani per i monumenti custoditi dal clero* z 10 grudnia 1907 r.¹⁹ Pismo to nakazywało tworzenie w każdej diecezji „Stałego Komisariatu” dla przechowania dokumentów i pomników sztuki strzeżonych przez duchowieństwo. Komisarz miał być wspomagany przez komisję złożoną z ekspertów duchownych i świeckich. Dziesięć lat później materia archiwów kościelnych została uregulowana w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r.

Kodeks Pio-Benedyktyński traktował o archiwach kościelnych w księdze II *De personis*, w ramach organizacji kurii diecezjalnej²⁰ i parafii²¹. Jednak

¹⁸ Segreteria di Stato, *Lettera circolare ai Vescovi d'Italia con una Forma di Regolamento per la custodia e l'uso degli Archivi e delle Biblioteche Ecclesiastiche* (30 settembre 1902), [w:] *Enchiridion Archivorum ecclesiasticorum*, red. S. Duca, P. Simeone della S. Famiglia, Città del Vaticano 1966, s. 163-186.

¹⁹ *Litterae circolare Cardinalis Secretarii Status per l'Istituzione dei Commissariati diocesani per i monumenti custoditi dal clero* (10 dicembre 1907), [w:] *Enchiridion Archivorum ecclesiasticorum*, s. 186-188.

²⁰ Kan. 375-384.

²¹ Kan. 470.

z niektórych wzmianek w innych kanonach Kodeksu można wnioskować, że wszystkie instytucje kościelne były zobowiązane posiadać własne archiwum: instytuty zakonne²², kościoły, kapituły, konfraternie, miejsca święte²³. Adolfo Longhitano zauważa, że w kolekcji z 1917 r. brakowało mimo tego jednolitych i zadowalających przepisów o archiwach. Trudno było z norm kodeksowych, bez odwołania się do przepisów przedkodeksowych (albo korzystania z ustawodawstwa cywilnego – kategorii obcej systemowi kanonicznemu), stworzyć systematyczną doktrynę o archiwach kościelnych, gdyż natrafiało się na jawne luki prawne²⁴.

Pokodeksowe podręczniki prawa kościelnego zwykle ograniczały się do pisania o archiwum diecezjalnym, które dzielono na archiwum ogólne (albo bieżące) i archiwum tajne. Podkreślano wyraźny obowiązek biskupa erygowania archiwum, wskazywano na odpowiedzialność kanclerza, który musiał strzec dokumentów archiwalnych i sporządzać katalogi dla łatwego korzystania z nich²⁵.

A. Longhitano zwraca uwagę, że w KPK z 1917 r. nie zamieszczono dokładnych norm w sprawach, które jednak mają duże znaczenie, takich jak: kwestia diecezjalnego archiwum historycznego, stosunku między archiwum diecezjalnym i archiwami innych instytucji kościelnych, własności archiwów instytucji wygasłych, wymagań i kwalifikacji archiwistów, regulaminu archiwów itd.²⁶

Po promulgacji pierwszego Kodeksu prawodawca kościelny jeszcze nie raz wydawał przepisy odnoszące się do archiwów kościelnych. Trzeba najpierw wspomnieć o okólniku do biskupów Włoch w sprawie zachowania, opieki i wykorzystania archiwów i bibliotek kościelnych, wydanym przez Sekretarza Stanu papieża Piusa XI kardynała Pietro Gasparriego z 15 kwietnia 1923 r.²⁷ Pismo to reguluje m.in. kwestię przekazywania do archiwum diecezjalnego starych ksiąg parafialnych, gdy takie rozwiązanie doradzają okoliczności. W takim przypadku ze strony archiwum diecezjalnego istnieje obo-

²² Kan. 576 § 2.

²³ Kan. 383; 1522, nr 3; 1523, nr 6; 1548 § 2.

²⁴ Por. *Gli archivi ecclesiastici*, „*Ius Ecclesiae*” 4 (1992), nr 2, s. 650-651.

²⁵ Por. tamże.

²⁶ Por. tamże.

²⁷ *Lettera circolare ai vescovi d'Italia per la conservazione, custodia ed uso degli archivi e delle biblioteche* (15 aprile 1923), [w:] X. O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, t. I, Roma 1966, k. 544-547.

wiązek wydania pokwitowania, poręczenia własności i możliwości korzystania z tych archiwaliów. Zaprasza się także małe instytucje kościelne i osoby fizyczne, aby powierzyły na stałe swoje dokumenty archiwom dużych diecezji, gdzie będą lepiej strzeżone i będą mogły być łatwiej dostępne dla badaczy²⁸. Wyjaśnia się także, że odnośnie do funkcjonowania archiwów „w razie potrzeby ordynariusze interweniują na podstawie własnej władzy, a wobec archiwów nie podlegających im, także jako upoważnieni (delegaci) przez Stolicę Apostolską”²⁹.

Następnym aktem prawnym dotyczącym *archiva ecclesiastica* było pismo Archiwum Watykańskiego z 1 listopada 1942 r.³⁰ Był to *lettera circolare* kardynała Giovanniego Mercantiego, bibliotekarza – archiwisty Świętego Kościoła Rzymskiego, skierowany do ordynariuszy Włoch. Żądano m.in. „na podstawie dostojnego zlecenie naszego Ojca świętego Piusa XII”, spisu dziedzictwa archiwalnego i bibliograficznego znajdującego się pod ich jurysdykcją, w celu poznania prawdziwej i rzeczywistej zawartości tego *patrimonium*.

Innym dokumentem była instrukcja Papieskiej Komisji dla Archiwów Kościelnych Włoch z 5 grudnia 1960 r.³¹, w której stwierdzono m.in., że zgodnie z generalną zasadą porządku kanonicznego, właścicielem i odpowiedzialnym za archiwum jest instytucja kościelna, która je utworzyła³².

Trzeba ogólnie stwierdzić, że w przytoczonych kodeksowych dokumentach odnoszących się do archiwów kościelnych, respektując ustalenia Kodeksu z 1917 r., pogłębiano szczegółowe aspekty i dano pożyteczne wskazania dla organizacji archiwów kościelnych³³.

²⁸ Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 652.

²⁹ O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, k. 546. Inny okólnik Sekretariatu Stanu o archiwach kościelnych wydano 10 marca 1927 r.; O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, k. 868.

³⁰ *Circolare dell'Archivio Vaticano dell' 1 novembre 1942*, [w:] O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, k. 2146-2149. Archiwum Watykańskie wydało jeszcze jeden okólnik w listopadzie 1950 r. Jest to pismo Głównego Archiwisty Świętego Kościoła Rzymskiego, w którym udziela porad odnoszących się do fotografowania cennych przedmiotów – X. O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, t. II, Roma 1969, k. 2831-2834.

³¹ X. O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, t. III, Roma 1972, k. 4130-4132.

³² Tamże, nr 3.

³³ Położono szczególny nacisk na przygotowanie wykwalifikowanych archiwistów, na prowadzenie archiwów w odpowiednich pomieszczeniach, na ich dozór i uporządkowanie. Potwierdzono rozróżnienie między archiwum bieżącym i archiwum depozytowym. Wydano nor-

Pierwsza uwaga ogólna, którą można wydedukować z kodeksowych interwencji normatywnych, dotyczy odmiennych fundamentalnych zasad między systemem kanonicznym i cywilnym włoskim w kwestii archiwów: w świetle prawa kościelnego właścicielem i odpowiedzialnym za archiwum jest instytucja kościelna, który go ustanowiła; nie jest przewidywane także okresowe przekazywanie dokumentów do archiwów scentralizowanych na poziomie diecezjalnym, regionalnym czy narodowym. Mimo to daje się wskazówki w celu zapobiegania rozproszenia materiału archiwalnego instytucji ubogich albo wygasłych. Zachęca się także do ułatwiania badaczom korzystania z archiwaliów. Szczególnie apeluje się do biskupów, aby troszczyli się o przygotowanie zdalnych kandydatów do piastowania urzędu archiwisty, jak również przypomina się o konieczności strzeżenia materiałów, którymi zainteresowane jest całe społeczeństwo³⁴.

2. POJĘCIE I RODZAJE ARCHIWÓW KOŚCIELNYCH

Omawiając archiwa kościelne, należy podjąć próbę definicji tych instytucji kanonicznych. Najpierw jednak trzeba zdefiniować instytucję archiwum jako takiego.

Stanisław Librowski proponuje następującą definicję archiwum w dwojakim znaczeniu: „1. zbiór akt i dokumentów publicznych lub prywatnych, głównie rękopiśmiennych, które straciły swoją aktualność, ale zasługują na przechowywanie. 2. instytucja naukowo-usługowa, której zadaniem jest gromadzenie, zabezpieczanie (konserwacja) i udostępnianie dokumentów historycznych (dokumentów i akt) pochodzących z różnych ośrodków (urzędów) życia społecznego, działającym na określonym terytorium państwowym lub kościelnym”³⁵.

Inną definicję podaje Adolfo Longhitano: „archiwum to uporządkowany i systematyczny zbiór akt i dokumentów, które są przechowane dla dobra publicznego albo prywatnego”³⁶. Biblioteka gromadzi książki, archiwum przechowuje zaś dokumenty³⁷.

my o wypożyczaniu, o reprodukcji fotograficznej, o stosunku między archiwum diecezjalnym i pozostałymi archiwami; por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 652.

³⁴ Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 652.

³⁵ *Archiwum*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, red. R. Łukaszyk, t. 1, Lublin 1995, kol. 886.

³⁶ *Gli archivi ecclesiastici*, s. 655-656.

³⁷ Por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 3.1.

Pojawia się jednak pytanie. Co to jest archiwum kościelne? Na podstawie jakiego kryterium możemy określić archiwum jako „kościelne”? Nie wszystko to, co ma ogólny związek z Kościołem, może być określane jako „kościelne”. Posługując się rozróżnieniem wprowadzonym w nowym Kodeksie między osobami prawnymi publicznymi i prywatnymi, i w analogii do normy ustalonej w kan. 1257, który uważa za „kościelne” tylko dobra doczesne osób prawnych publicznych, moglibyśmy nazwać „kościelnymi” archiwa tylko tych instytucji, którym prawo kanoniczne przyznało osobowość prawną publiczną³⁸.

Jednakże podana definicja budzi pewne zakłopotanie, gdyż pojawia się trudność w kwestii określenia archiwów osób prawnych prywatnych. Stąd, rozwiązując tę trudność, ma słuszość Longhitano, gdy proponuje inną, bardziej precyzyjną definicję archiwum kościelnego: „należy uważać za «kościelne» wszystkie archiwa tych instytucji, którym kompetentna władza kościelna nadała osobowość prawną, odróżniając jednak wyraźnie między archiwami kościelnymi publicznymi, rządzonymi przeważnie przez prawo, i archiwami kościelnymi prywatnymi, rządzonymi głównie przez statuty³⁹”.

Pozostaje jeszcze ukazać naturę archiwów stowarzyszeń albo instytucji nie mających osobowości prawnej, które jednak otrzymały od właściwej władzy kościelnej jedną z form uznania przewidzianych przez Kodeks, a mianowicie pochwałę, zalecenie (*commendatio*) i uznanie (*agnitio*)⁴⁰. Chodzi o archiwa, które trudno określić jako „kościelne”, biorąc pod uwagę prywatną naturę stowarzyszeń, do których one należą, i minimalny stopień gwarancji, jakiej kompetentna władza kościelna udziela ich działalności⁴¹.

Według okólnika *La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici*, w kościelnej typologii archiwów rozróżnia się archiwa diecezjalne, archiwa parafialne, archiwa innych instytucji nie podlegających biskupowi diecezjalnemu, archiwa osób prawnych. Jeśli chodzi o funkcje, wyróżnia się archiwa bieżące (składające się z dokumentów ważnych dla istnienia i administracji instytucją), archiwa historyczne (dokumentów o znaczeniu historycznym), archiwa diecezjalne tajne (dokumenty w sprawach karnych, świadectwa małżeństw tajnych, a także dyspensy od przeszkód tajnych itp.)⁴².

³⁸ Por. *Gli archivi ecclesiastici*, s. 656.

³⁹ Por. tamże.

⁴⁰ Por. kan. 298 § 2; 299 § 3.

⁴¹ Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 656.

⁴² *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.

Bardziej szczegółowy, a przez to interesujący podział archiwów podaje Longhitano. Pierwszym kryterium klasyfikacji archiwów jest natura instytucji lub stowarzyszeń – właścicieli tych zasobów dokumentów. W obszarze tego kryterium wyróżnia się najpierw archiwum osób prawnych publicznych. Osoby prawne publiczne, ponieważ działają „w imieniu Kościoła”⁴³, podejmują szczególną odpowiedzialność przed wspólnotą kościelną i społecznością, dlatego podlegają różnego rodzaju nadzorowi ze strony kompetentnej władzy; nadzorowi, który dotyka także ich archiwum. To tłumaczy w związku z tym normy, które ustawodawca zamieszcza w drugiej księdze Kodeksu⁴⁴, dla regulacji głównie kościelnych archiwów publicznych i wzmianki, które znajdujemy w innych księgach Kodeksu o archiwach instytucji publicznych kościelnych⁴⁵.

Następnie należy wymienić archiwa osób prawnych prywatnych. Osoby te mają własną autonomię w ramach ich uznanych statutów⁴⁶, działają w imieniu własnym⁴⁷ i nie angażują w pełni autorytetu wspólnoty kościelnej. Ich archiwum, chociaż nie ma takiego samego znaczenia, jak tamto osób prawnych publicznych, przyjmuje jednak dokumentację instytucji, która realizuje działalność kościelną pod kierunkiem kompetentnej władzy. Biskup ma możliwość dołączyć normy o archiwach tych jednostek przy okazji rewizji ich statutów, którą Kodeks przepisuje dla udzielenia im osobowości prawnej⁴⁸.

W ramach omawianego kryterium mieszczą się także archiwa stowarzyszeń, które otrzymały od władzy kościelnej zalecenie, czyli *commendatio*. Te stowarzyszenia cieszą się większą autonomią w stosunku do osób prawnych prywatnych. Władza kościelna może sprawować nad nimi kontrolę poprzez rewizję statutów, którą Kodeks przepisuje jako konieczną dla udzielenia uznania, pochwały oraz *commendatio*⁴⁹. Ta kategoria stowarzyszeń obejmuje większą część ruchów kościelnych, które w naszych czasach mogą być uważane za fenomen widoczny w życiu Kościoła. Biorąc pod uwagę ich żywot-

⁴³ Kan. 116 § 1.

⁴⁴ Kan. 482-491, 535.

⁴⁵ Kan. 173 § 4; 1283, nr 3; 1284 § 2, nr 9; 1306 § 2; por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2. 2; por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 656-657.

⁴⁶ Kan. 321, 323.

⁴⁷ Wyrażenie *nomine proprio* nie występuje w Kodeksie, ale można je wydedukować na zasadzie kontrastu do *nomine Ecclesiae* widniejące w kan. 116 § 1 dla osób prawnych publicznych, por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 657.

⁴⁸ Kan. 117; por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 657.

⁴⁹ Por. kan. 299 § 3.

ność i liczbę członków, którzy w nich się skupiają, jest właściwe, aby władza kościelna troszczyła się o ich archiwa w zakresie, na jaki pozwala natura prawna tych stowarzyszeń. Specyficzne normy na temat troski i przeznaczenia ich archiwum mogą być zamieszczone podczas rewizji ich statutów⁵⁰.

Wreszcie należy wspomnieć archiwa stowarzyszeń, które nie mają jakiegokolwiek formy uznania, jak również archiwa należące do osób fizycznych. Stowarzyszenia, które nie mają żadnej formy uznania, nie mogą być niedooceniiane, ponieważ w wielu wypadkach rozwijają w Kościele poza formami prawnymi działalność mającą określone znaczenie. Nadzór, który wykonuje nad nimi władza kościelna, jest taki sam, jaki wykonywany jest także nad osobami fizycznymi; z tego powodu nie można przewidzieć jakichkolwiek przepisów o ich archiwach, które muszą być uważane w swoim działaniu jako prywatne. Problem powstaje odnośnie do ewentualnych archiwów osób fizycznych, które pełniły w Kościele zadania o szczególnym znaczeniu. W stosunku do tych wszystkich archiwów kompetentna władza może jedynie troszczyć się, aby uniknąć ich rozproszenia w przypadku rozwiązania stowarzyszenia albo śmierci osoby fizycznej⁵¹.

Inna typologia – według Longhitano – może być ustalana na podstawie datacji dokumentów. Rozróżniamy więc archiwum bieżące, które gromadzi akta i dokumenty z ostatnich lat, oraz archiwum historyczne, gromadzące dokumenty dawniejsze, począwszy od pewnej daty, która powinna być określona. Faktycznie z reguły można konsultować jedynie archiwa historyczne, a nie bieżące⁵².

Można także rozróżniać *archiva ecclesiastica*, biorąc pod uwagę naturę dokumentów. W tym obszarze podziału można więc wyróżnić archiwum ogólne i archiwum tajne⁵³.

H. Misztal na podstawie obowiązującego Kodeksu wyróżnia: archiwum kuralne (*archivum seu abularium dioecesanum*), zwane registraturą lub składnicą – do przechowywania akt bieżącej działalności w zakresie duchowym,

⁵⁰ Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 658.

⁵¹ Por. tamże; por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.1; zob. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 109.

⁵² Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 658. W związku z tym kryterium podziału Longhitano pisze: „nie jest jasne, czy w rozróżnieniu tym należy uwzględnić diecezjalne archiwum historyczne, przewidziane w kan. 491 § 2, czy też należy je uznać za rzeczywistość samoistną”.

⁵³ Por. tamże, s. 658-659.

jak i doczesnym⁵⁴; archiwum tajne (*archivum secretum*), które także powinna mieć kuria diecezjalna, w którym są strzeżone dokumenty tajne (powinny być zabezpieczone z największą pilnością). W przypadku braku specjalnego pomieszczenia można je urządzić w specjalnej szafie (*armarium seu scrinium*), dobrze zamkniętej i umocowanej w archiwum kurialnym⁵⁵. Biskup diecezjalny winien również utworzyć w każdej diecezji archiwum historyczne (*archivum historicum*) do przechowywania dokumentów i akt mających wartość historyczną⁵⁶. Kodeks przewiduje także istnienie archiwów parafialnych⁵⁷.

3. OBOWIĄZEK UTWORZENIA ARCHIWUM

Kodeks Prawa Kanonicznego Jana Pawła II nakazuje utworzenie archiwów określonych osób prawnych publicznych⁵⁸, ale nie zawiera wyraźnej normy, na mocy której wszystkie osoby prawne i stowarzyszenia zobowiązane są do posiadania archiwum. Jednak z pewnych przepisów, które znajdujemy w różnych księgach KPK, można stwierdzić, że istnieje *implicite* powszechny obowiązek utworzenia i prowadzenia archiwum. I tak kan. 173 § 4 ustala, że wszystkie czynności wyborów powinny być pilnie zaprotokółowane przez pełniące funkcję protokolanta, a protokół należy pilnie przechowywać w archiwum kolegium. W kan. 1283 nr 3 formalizuje się obowiązek przechowywania w archiwum zarządu odpisu inwentarza sporządzonego przed objęciem przez zarządców ich zadania. Kanon 1284 § 2 nr 9 zobowiązuje zarządców, aby „dokumenty i dowody, na których opierają się prawa Kościoła lub instytucji do majątku, należyście porządkować i przechowywać w odpowiednim archiwum oraz strzec ich”. Z kolei kan. 1306 § 2 zaleca: „jeden egzemplarz aktu fundacyjnego ma być bezpiecznie przechowywany w archiwum kurii, drugi zaś w archiwum osoby prawnej, do której należy fundacja”, a kan. 1307 § 2 nakazuje każdemu proboszczowi lub rektorowi przechowywać księ-

⁵⁴ Kan. 486 § 2.

⁵⁵ Kan. 489 § 1.

⁵⁶ Kan. 491 § 2; I o a n n e s P a u l u s P.P. II, *Constitutio Apostolica Pastor Bonus* (28 lipca 1988), art. 101-102, „Acta Apostolicae Sedis” 80 (1988), s. 841-912 – dalej cyt. PB.

⁵⁷ Kan. 535 § 4; por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 105-107.

⁵⁸ Chodzi o archiwum kurii diecezjalnej (kan. 482 § 1, 486 § 2), archiwa kościołów katedralnych, kolegiackich, parafialnych oraz inne (kan. 491 § 1, 535 § 4).

gę, gdzie zapisuje się zobowiązania wywodzące z pobożnych fundacji oraz ich wypełnienie i ofiary⁵⁹.

O podobnym obowiązku można mówić *implicite* także odnośnie do stowarzyszeń bez osobowości prawnej. Jest jasne, że one także powinny mieć miejsce, gdzie będą przechowywać statuty⁶⁰, rejestry z nazwiskami członków⁶¹, dokumenty dotyczące praw i przywilejów, którymi się cieszą⁶², i działalności, którą realizują⁶³.

4. ARCHIWUM DIECEZJALNE

Główna troska o wszystkie archiwa kościelne spoczywa na biskupie diecezjalnym. Kodeks w kan. 491 § 1 mówi: „biskup diecezjalny powinien zatroszczyć się o to, ażeby pilnie były przechowywane akta i dokumenty również archiwów kościołów katedralnych, kolegiackich, parafialnych oraz innych znajdujących się na jego terytorium, jak również o to, by sporządzane były w dwóch egzemplarzach inwentarze, czyli katalogi. Jeden z nich ma być przechowywany w miejscowym archiwum, drugi zaś w archiwum diecezjalnym”⁶⁴. Przytoczona norma suponuje, że biskup diecezjalny winien wydać szczegółowe przepisy dla archiwum diecezjalnego, które z pewnymi modyfikacjami można by stosować w innych archiwach (peryferyjnych)⁶⁵.

Centralnym archiwum diecezji⁶⁶ jest zatem archiwum kurialne (*archivum seu tabularium dioecesanum*), zwane registraturą lub składnicą, służące do

⁵⁹ Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 659.

⁶⁰ Kan. 304.

⁶¹ Kan. 307.

⁶² Kan. 306.

⁶³ Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 659; zob. J. K r u k o w s k i, *Komentarz do kan. 304-307*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, ks. II (1): *Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 129-133.

⁶⁴ Por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.1. Taki sam obowiązek mają zwierzchnicy wspólnot wiernych, zrównani w prawie z biskupem diecezjalnym; por. kan. 381 § 2.

⁶⁵ Por. kan. 491 § 3; por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.1. Te przepisy to statut lub regulamin archiwum. Na przykład takie normy wydał Biskup Opolski, *Statut i regulamin archiwum diecezjalnego w Opolu* (23 grudnia 1988), „Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej” 44 (1989), nr 9, s. 246-249.

⁶⁶ Analogicznie do centralnego archiwum diecezjalnego czy archidiecezjalnego ustawodawca kościelny ma na myśli także inne archiwa Kościołów partykularnych, jak: prałatur i opactw terytorialnych, wikariatów i prefektur apostołskich, a także administratur apostołskich erygowanych na stałe; por. kan. 368 oraz M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 108.

przechowywania akt bieżącej działalności w zakresie duchowym, jak i doczesnym. W tej sprawie aktualny KPK w kan. 486 § 2 postanawia: „w każdej kurii, w miejscu bezpiecznym, należy urządzić archiwum diecezjalne, czyli depozyt dokumentów, w którym winny być przechowywane dokumenty i pisma dotyczące spraw diecezjalnych – zarówno duchowych, jak i doczesnych – odpowiednio uporządkowane i pilnie strzeżone pod zamknięciem”⁶⁷. Także w kan. 482 § 1 prawodawca kodeksowy mówi o archiwum kurii przeznaczonym do strzeżenia „akt kurialnych”. Jeśli spojrzeć na tekst obu przytoczonych kanonów, można odnieść wrażenie, że w kurii istnieją dwa odrębne archiwa; w rzeczywistości jest tylko jedno. Jednak w archiwum diecezjalnym możemy rozróżnić trzy sekcje: 1) archiwum ogólne; 2) archiwum tajne przeznaczone do przechowywania dokumentów tajnych, które winny być strzeżone z największą pilnością⁶⁸; 3) archiwum historyczne do przechowywania dokumentów i akt mających walor historyczny⁶⁹.

Odnosnie do archiwum ogólnego trzeba powiedzieć, że istnieje obowiązek erygowania go w każdej kurii⁷⁰. W archiwum tym winny być przechowywane dokumenty i pisma dotyczące spraw diecezjalnych i parafialnych – zarówno duchowych, jak i doczesnych. Przez dokumenty (*instrumenta*) przechowywane w wymienionym archiwum należy rozumieć nie tylko pisma, lecz także informacje utrwalone na współczesnych nośnikach pamięci (mikrofilmy, dyski komputerowe, płyty CD i DVD, przezrocza, kasety magnetofonowe, kasety video, dyskietki)⁷¹. Mówiąc o dokumentach i pismach dotyczących spraw diecezjalnych – zarówno duchowych, jak i doczesnych – chodzi o duplikaty dokumentów przechowywanych w archiwach parafialnych i innych archiwach w terenie (peryferyjnych)⁷².

⁶⁷ Por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 105-106; por. J. K r u k o w s k i, *Komentarz do kan. 486*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, s. 368.

⁶⁸ Kan. 489 § 1.

⁶⁹ Kan. 491 § 2; por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 659; por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 105-106; por. E. Z a n e t t i, *L'archivio diocesano e il cancelliere*, „*Quaderni di diritto ecclesiale*” 14 (2001), nr 2, s. 146.

⁷⁰ Kan. 486 § 2.

⁷¹ Por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.2; 2.4; por. K r u k o w s k i, *Komentarz do kan. 486*, s. 369; por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 110. Redaktorzy *La funzione pastorale degli archivi* zauważają, że „w kwestii archiwów kościelnych, niekiedy trzeba jeszcze nabywać, gdzie to jest możliwe, odpowiednią mentalność zarządzania zgodnie z nowoczesnymi technologiami” (nr 2.2).

⁷² Por. K r u k o w s k i, *Komentarz do kan. 486*, s. 369.

Dokumenty i akta stanowiące zasób archiwalny mają być „odpowiednio uporządkowane”⁷³, a w archiwum historycznym „uporządkowane systematycznie”⁷⁴. Nie chodzi jednak o porządek ustalony przypadkowo; musi on odpowiadać kryteriom rzeczowym i standardom naukowym⁷⁵.

Norma kodeksowa przewiduje, że powinien być sporządzony inwentarz, czyli katalog dokumentów znajdujących się w archiwum, z dołączeniem krótkiego opisu każdej pozycji⁷⁶. W przypadku archiwów kościołów istniejących na terytorium diecezji⁷⁷ oraz ruchomości i nieruchomości należących do podmiotów kościelnych⁷⁸ inwentarze muszą być redagowane w dwóch egzemplarzach, z których jeden winien być przechowywany w archiwum diecezjalnym⁷⁹.

Archiwum musi być też należycie zabezpieczone⁸⁰, czyli powinny być zainstalowane odpowiednie urządzenia zabezpieczające, winno być ono zamknięte i starannie strzeżone⁸¹, a klucz od niego powinien mieć tylko biskup i kanclerz. Nikomu nie wolno wchodzić do archiwum bez zezwolenia biskupa lub moderatora kurii i kanclerza równocześnie⁸². Oprócz stosownego zabezpieczenia, zasób archiwalny winien znajdować się w odpowiednim pomieszczeniu. Pomieszczenia muszą spełniać podstawowe standardy higieny (odpowiednie oświetlenie, klimatyzacja, wilgotność, temperatura itd.), bezpieczeństwa (systemy przeciwpożarowe, autoalarmy itp.) i nadzoru (służby bezpieczeństwa działające w trakcie korzystania z archiwaliów, okresowe kontrole itp.)⁸³.

⁷³ Kan. 486 § 2, 491 § 1.

⁷⁴ Kan. 491 § 2.

⁷⁵ Por. Pontificia Commissione per gli Archivi Ecclesiastici in Italia, *Istruzione sull'amministrazione degli archivi*, nr 8, [w:] O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, t. III, k. 4131; por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.2.

⁷⁶ Kan. 486 § 3.

⁷⁷ Kan. 491 § 1.

⁷⁸ Kan. 1283, nr 2-3.

⁷⁹ Por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 662-663; por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 104.

⁸⁰ „W każdej kurii, w miejscu bezpiecznym, należy urządzić archiwum diecezjalne” – kan. 486 § 2; por. Z a n e t t i, *L'archivio diocesano e il cancelliere*, s. 145.

⁸¹ Por. kan. 487-488.

⁸² Kan. 487 § 1.

⁸³ *La funzione pastorale degli archivi*, nr 3.2.

W siedzibie (budynku) archiwum winny być przygotowane pomieszczenia dla depozytu, specjalna sala dla konsultacji dokumentów i – na ile to możliwe – rozmaite środki techniczne i informatyczne dla badań i czytania⁸⁴. Dobrze zorganizowane archiwum powinno być wyposażone w kartotekę elektroniczną, połączenia sieciowe i Internet, umożliwiać skanowanie dokumentów i przegrywanie ich na dyski optyczne itp.⁸⁵

J. Kaufmann pisze, że archiwum nie jest miejscem turystycznym albo celem wizyt o charakterze kulturalnym. To prawda, że jest otwarte dla publiczności, ale nie dla zaspokajania ciekawości poszczególnych osób czy grup, lecz dla badań naukowych⁸⁶ czy dla otrzymania stosownych dokumentów. Zasoby archiwalne mogą pełnić określone funkcje użytkowe lub naukowe, dlatego zainteresowane osoby winny mieć do nich dostęp⁸⁷. Funkcje użytkowe sprowadzają się do tego, że kurie na bieżąco mogą korzystać z dokumentacji zgromadzonej w archiwum diecezjalnym do celów służbowych w toku bieżącej administracji. Funkcje naukowe polegają na gromadzeniu, przechowywaniu, zabezpieczaniu, w razie potrzeby konserwacji, opracowywaniu (porządkowaniu) i udostępnianiu dokumentacji w ramach przepisów prawa kanonicznego powszechnego i partykularnego⁸⁸.

Kodeks podaje ogólne zasady korzystania z archiwaliów. Po pierwsze – osoby zainteresowane (także instytucje kościelne, naukowe i inne) mają prawo, gdy o to proszą prawnie (osobiście lub przez pełnomocnika), otrzymać autentyczny odpis lub kopię (fotokopię) dokumentu, z natury swej publicznego, który dotyczy ich osoby⁸⁹, następnie że z reguły z archiwum nie wolno zabierać dokumentów, chyba że tylko na krótki czas i za zgodą biskupa albo moderatora kurii i kanclerza równocześnie. Jednakże, dla korzystania z archiwów kościołów czy archiwum historycznego i w celu wypożyczenia z nich akt i dokumentów, Kodeks odsyła do norm wydanych przez biskupa diecezjalnego⁹⁰.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże, nr 3.3.

⁸⁶ *Los archivos eclesíasticos*, „Anuario Argentino de Derecho Canónico” 8 (2001), s. 280.

⁸⁷ Por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 110.

⁸⁸ Por. tamże.

⁸⁹ Kan. 487 § 2.

⁹⁰ Kan. 491 § 3; por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.1. Interesujące postanowienia odnośnie do korzystania, uzyskania fotokopii oraz wypożyczenia dokumentów i akt z archiwów kościelnych zawiera instrukcja Papieskiej Komisji dla archiwów kościelnych Włoch, nr 12-14, [w:] O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, t. III, k. 4132.

J. Krukowski zauważa, że przy wydawaniu zezwolenia trzeba zwrócić uwagę na charakter dokumentu oraz na cel, jakim kieruje się osoba zainteresowana wyniesieniem dokumentu. Współcześnie, gdy zainteresowani mogą otrzymać fotokopie, zakaz wnoszenia oryginalnych dokumentów z archiwum należy traktować rygorystycznie, aby nie narazić archiwum na ich utratę⁹¹.

List okólny o *functioe duszpasterskiej archiwów kościelnych* przypomina, że są pewne granice konsultacji dokumentów archiwalnych (oczywiście wyłączając archiwum tajne). Chodzi o osobiste listy i cudze korespondencje, które z natury są poufne, albo o takie dokumenty, które odpowiedzialni za archiwum uważają za poufne. W związku z tym postuluje się, aby wspomniane dokumenty były odpowiednio oznakowane w inwentarzach, które są dostępne dla badaczy⁹².

Kodeks pomija milczeniem osobę archiwisty i jego kwalifikacje wymagane do pełnienia jego urzędu⁹³. Odpowiedzialnym za archiwum kurii i archiwum diecezjalne jest kanclerz, wspomagany przez wicekanclerza i notariuszy. W strukturze urzędu kanclerza biskupiego Kodeks wskazuje, że „jego głównym zadaniem jest troska o sporządzanie i wysyłanie akt kurialnych oraz strzeżenie ich w archiwum kurii”⁹⁴. Dlatego można powiedzieć, że kanclerz jest w zasadzie archiwistą. Delikatność materii prawnej o archiwach zmusza do poczynienia kilku refleksji nad postacią archiwisty⁹⁵. Ponieważ często jest odpowiedzialny za spuściznę o wielkiej wartości historycznej, winien przejść specyficzne (specjalistyczne) szkolenie podstawowe, z możliwością uczestniczenia w kursach specjalistycznych. Jego urząd wiąże się z różnymi zadaniami, począwszy od przechowywania dokumentacji, do katalogowania i do udostępniania ich zainteresowanym i badaczom⁹⁶. Już Instrukcja Papieskiej Komisji ds. archiwów kościelnych Włoch z 1960 r. polecała: „archiwa muszą być powierzane osobom, które mają konieczne przygotowanie

⁹¹ *Komentarz do kan. 488*, s. 371.

⁹² *La funzione pastorale degli archivi*, nr 4. 2.

⁹³ Choć o istnieniu profesjonalnego archiwisty pośrednio można wnioskować z dyspozycji kan. 491 § 1, 2. Natomiast o archiwistach i ich kwalifikacjach wyraźnie, powołując się na kan. 491 § 1, 2, mówi okólnik *La funzione pastorale degli archivi*. Redaktorzy mówią o obowiązku biskupa dokonania właściwego wyboru kwalifikowanych archiwistów, którym na stałe powierzyć kierowanie archiwum (nr 2. 5).

⁹⁴ Kan. 482 § 1.

⁹⁵ Por. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.1.

⁹⁶ Por. tamże, nr 4.2; por. PB, art. 101 § 2; por. Longhitano, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 661-662.

do wykonywania swojego urzędu. Trzeba starać się, aby przynajmniej archiwa o większym znaczeniu były powierzone osobom, które uczestniczyły regularnie w kursach paleografii, dyplomacji i archiwistyki w szkole watykańskiej albo innej uczelni⁹⁷.

List okólny *La funzione pastorale degli archivi ecclesiastici* zachęca także do promowania we wszystkich krajach „stowarzyszeń archiwistów kościelnych”⁹⁸.

Kuria diecezjalna winna posiadać również archiwum tajne (*archivum secretum*) przeznaczone do strzeżenia dokumentów tajnych, które winny być chronione z największą pilnością. W przypadku braku specjalnego pomieszczenia można je urządzić w specjalnej szafie (*armarium seu scrinium*), dobrze zamkniętej i umocowanej w archiwum kurialnym⁹⁹. Do tajnych KPK zalicza m.in. dokumenty: reskrypt dyspensy udzielonej w zakresie wewnętrznym pozasakramentalnym¹⁰⁰, akta małżeństw tajnych¹⁰¹, akta kanonicznych napomnień i nagan udzielonych według kan. 1339 § 1 i 2¹⁰², dokumenty spraw karnych w zakresie obyczajów, dotyczące osób zmarłych albo spraw zakończonych przed dziesięciu laty wyrokiem skazującym¹⁰³, księga zawierająca dyspensy od przeszkód małżeńskich tajnych, udzielonych przez Penitencjarie Apostolską w zakresie wewnętrznym niesakramentalnym, chyba że reskrypt postanawia co innego¹⁰⁴, akta dochodzenia wstępnego i dekrety ordynariusza dotyczące procesu karnego¹⁰⁵.

⁹⁷ Nr 6, [w:] O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, t. III, k. 4131. Chodzi o założoną przez Leona XIII na mocy motu proprio *Fin dal principio* z 1 maja 1884 r. *La Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica*. Szkoła ma siedzibę przy Archiwum Watykańskim. Wspomina o niej także okólnik *La funzione pastorale degli archivi* w nr 2.5 i w przypisie 6, polecając szkolenie pracowników archiwów kościelnych. W 1991 r. Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa poparła ustanowienie Corso Superiore per i Beni Culturali della Chiesa w Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.5.

⁹⁸ Nr 2.5.

⁹⁹ Kan. 489 § 1: „W kurii diecezjalnej powinno także być archiwum tajne albo przynajmniej w ogólnym archiwum winna się znajdować kasa pancerna, dobrze zamknięta i umocowana, której nie da wynieść z miejsca. Należy w nim przechowywać z największą pilnością dokumenty tajne” – por. Z a n e t t i, *L'archivio diocesano e il cancelliere*, s. 150.

¹⁰⁰ Kan. 1082.

¹⁰¹ Kan. 1133.

¹⁰² Kan. 1339 § 3.

¹⁰³ Kan. 489 § 2.

¹⁰⁴ Kan. 1082.

¹⁰⁵ Kan. 1719.

Wydaje się, że ze względu na ich szczególną powagę i poufność, biskup mógłby zdecydować, aby umieścić w archiwum tajnym także inne dokumenty, jak na przykład niektóre reskrypty od przeszkód i nieregularności do święceń¹⁰⁶, dekret wydalający z instytutu zakonnego¹⁰⁷, dokumentację dotyczącą utraty stanu duchownego¹⁰⁸ czy odnoszącą się do *scrutinia* kandydatów do święceń¹⁰⁹.

Kanon 490 § 1 postanawia, że klucz od tajnego archiwum powinien mieć tylko biskup, a podczas wakansu stolicy nie wolno otwierać archiwum tajnego lub kasy pancernej. W razie prawdziwej konieczności czyni to sam administrator diecezji¹¹⁰. Prawodawca kodeksowy kategorycznie postanawia, że z archiwum tajnego lub kasy pancernej nie wolno wnosić dokumentów¹¹¹. Jest zrozumiałe, że zakaz ten musi dotyczyć także robienia kopii dokumentów tam przechowywanych, aby zapobiec rozgłoszeniu wiadomości objętych tajemnicą, których rozpowszechnienie mogłoby naruszyć prawo do ochrony własnej intymności i dobrego imienia wiernych¹¹². Krukowski uważa, że zakaz ten dotyczy także biskupa, który może tylko dla własnej wiedzy korzystać z informacji zawartych w archiwum tajnym, ale nie może z niego wnosić dokumentów¹¹³.

Prawodawca w kan. 489 § 2 poleca też, aby każdego roku zniszczyć dokumenty spraw karnych w zakresie obyczajów, dotyczące osób zmarłych albo spraw zakończonych przed dziesięciu laty wyrokiem skazującym, zachowując w drugim wypadku (spraw zakończonych przed dziesięciu laty wyrokiem skazującym) krótkie streszczenie faktu wraz z tekstem wyroku¹¹⁴. To oznacza, że dokumenty spraw karnych w zakresie obyczajów, dotyczące osób zmarłych, mają być nie tylko zniszczone, ale nie można także zachować w archi-

¹⁰⁶ Kan. 1047, 1048.

¹⁰⁷ Kan. 700.

¹⁰⁸ Kan. 290-293.

¹⁰⁹ Kan. 1051-1052; por. Z a n e t t i, *L'archivio diocesano e il cancelliere*, s. 150.

¹¹⁰ Kan. 490 § 2; Congregatio pro Episcopis, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi* (22 febbraio 2004), nr 243, Città del Vaticano 2004, tekst polski: Kongregacja do spraw Biskupów, *Dyrektorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”* (22 lutego 2004), Kielce 2005.

¹¹¹ Kan. 490 § 3.

¹¹² Por. kan. 220; por. Z a n e t t i, *L'archivio diocesano e il cancelliere*, s. 151.

¹¹³ *Komentarz do kan. 489-490*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, ks. II (1): *Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 373.

¹¹⁴ Por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 107.

wum żadnej wzmianki o tym fakcie. Norma ustanowiona w kan. 489 § 2 jest identyczna z tą z kan. 379 § 1 Kodeksu Pio-benedyktyńskiego (choć bardziej zwięzła); odnośnie do tego kanonu 5 sierpnia 1941 r. otrzymano odpowiedź Papieskiej Komisji Interpretacyjnej, który brzmiał: „przepis o sporządzeniu krótkiego streszczenia faktów z tekstem wyroku ostatecznego nie odnosi się do przypadków, w których sprawcy nie żyją”¹¹⁵. Ponieważ kan. 489 § 2 jest powtórzeniem kan. 379 § 1 KPK z 1917 r., czyli kontynuuje dawne prawo, należy go interpretować zgodnie z wykładnią kan. 379 § 1 poprzedniego Kodeksu, uwzględniając przywołaną deklarację z 1941 r., czyli z uwzględnieniem kanonicznej tradycji¹¹⁶.

Trzeba zauważyć, że w 489 § 2 zniesiono obowiązek sporządzania katalogu dokumentów tajnych, jak tego wymagał KPK 17¹¹⁷.

Ostatnią sekcję archiwum diecezjalnego stanowi archiwum historyczne (*archivum historicum*) do przechowywania dokumentów i akt mających walor historyczny. Biskup diecezjalny winien je utworzyć w każdej diecezji¹¹⁸. Archiwum to gromadzi, przechowuje, opracowuje i udostępnia nie tylko akta wydane przez kurię diecezjalną, ale także te wszystkie, które według prawa partykularnego spływają do archiwum diecezjalnego¹¹⁹.

Właściwa organizacja diecezjalnego archiwum historycznego może być przykładem dla instytucji i stowarzyszeń kościelnych istniejących na tery-

¹¹⁵ Pontificia Commissione per l'interpretazione autentica del Codice, *Dichiarazione* (5 agosto 1941), „Acta Apostolicae Sedis” 33 (1941), s. 378; O c h o a, *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae*, I, nr 1639, k. 2086. Wspomniana deklaracja jest jednym ze źródeł obecnego kan. 489 § 2; por. *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, red. A. Benlloch Poveda, Valencia 1993, s. 243; por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 665; por. G. R e a d, *The Hierarchical Constitution of the Church can. 489*, [w:] *The Canon Law Letter and Spirit a Practical Guide to the Code of Canon Law. Prepared by the Canon Law Society of Great Britain and Ireland in Association with the Canadian Canon Law Society*, red. F. Morrissey, London 1999, s. 272; por. F. B ą c z k o w i c z, J. B a r o n, W. S t a w i n o g a, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 535 oraz Z a n e t t i, *L'archivio diocesano e il cancelliere*, s. 150.

¹¹⁶ Por. kan. 6 § 2; por. A. S u o s a C o s t a, *De cancellario aliisque notariis et de archivis can. 489*, [w:] *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P. Pinto, Watykan 2001², s. 288.

¹¹⁷ Kan. 379 § 2.

¹¹⁸ Kan. 491 § 2; *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2, 2.1; por. PB, art. 102.

¹¹⁹ Por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 107; por. J. K r u k o w s k i, *Komentarz do kan. 491*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2, ks. II (1): *Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 374.

torium diecezji, w szczególności dla instytutów życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego, które w wielu wypadkach posiadają obfity zasób archiwalny. *Archivum historicum* może także dostarczać właściwych, jednakowych kryteriów organizacji i działania dla istniejących czy potencjalnych archiwów¹²⁰.

Kościelne archiwum historyczne może niejednokrotnie mieć możliwość przyjmowania zasobów archiwów prywatnych (poszczególnych wiernych Kościoła albo kościelnych osób prawnych prywatnych). Właścicielem wspomnianych archiwów nadal pozostaje wierny lub instytucja powierzająca, z wyjątkiem szczególnych praw nabytych w akcie przekazania archiwaliów (jak na przykład ochrona jego integralności, normy odnoszące się do przechowywania go w oddzielnym miejscu, zasady konsultacji dokumentów). Przyjmując omawiane archiwalia do archiwum kościelnego, trzeba sporządzić formalny akt z dołączonymi do niego klauzulami, odnoszącymi się do ścisłego przestrzegania przez oddającego dokumenty przepisów archiwum przyjmującego. Jeśli poza tym dokumenty te podlegają jurysdykcji cywilnej, to trzeba postępować także zgodnie z obowiązującymi przepisami w danym kraju¹²¹.

Respektując dyscyplinę kanoniczną i cywilną, winno się przewidzieć możliwość skoncentrowania niektórych mniejszych archiwów, które nie są dostatecznie chronione lub również z innego tytułu (wzięcie w depozyt, wygaśnięcie lub zniesienie kościelnej osoby prawnej itd.), w specjalnych centrach. Taka koncentracja ma na celu zachowanie dokumentów z zamiarem korzystania z nich, jak również ich ochrony. Biskupi diecezjalni i inni prawnie odpowiedzialni muszą podjąć właściwe działania, kiedy dokumenty narażone są na pozostawanie w nieodpowiednich lokalach lub w rzeczywistości nie są już chronione w takich miejscach, jak kościoły i parafie bez kapłanów i pracowników, jak klasztory niezamieszkałe już przez wspólnoty zakonne.

Stosując w praktyce możliwość wspomnianej koncentracji archiwów, należy zachować ich zasób w stanie nienaruszonym, możliwie w jego pierwotnym układzie, ponieważ jest to jedyny sposób na zachowanie pierwotnej jedności przeniesionego materiału¹²².

Biorąc pod uwagę złożoność i delikatność zebranych dokumentów, sprawą o podstawowym znaczeniu jest powierzenie kierownictwa *archivum histo-*

¹²⁰ *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.1.

¹²¹ Por. tamże, nr 2.1.

¹²² Por. tamże.

ricum osobom mającym specjalistyczną wiedzę, które będą współpracować z ekspertami w kwestiach dotyczących szczegółowych problemów¹²³.

5. INNE ARCHIWA KOŚCIELNE

Oprócz centralnego archiwum diecezjalnego, prawo kanoniczne przewiduje istnienie innych archiwów, prowadzonych przez różne instytucje kościelne. KPK poleca przede wszystkim, aby każda parafia miała własne archiwum, w którym należy przechowywać księgi parafialne, akta i dokumenty, których zachowanie jest konieczne lub pożyteczne¹²⁴.

Jeśli chodzi o księgi parafialne Kodeks przepisuje jako obowiązujące: księgi ochrzczonych, małżeństw, zmarłych oraz inne, zgodnie z przepisami Konferencji Episkopatu lub biskupa diecezjalnego¹²⁵. Z innych przepisów kodeksowych wiadomo, że należy prowadzić (a więc i przechowywać w archiwum parafialnym) księgi: bierzmowanych¹²⁶, stypendiów (ofiar) mszalnych¹²⁷. Kanon 535 § 4 zarządza obowiązek przechowywania w archiwum listów biskupów oraz innych dokumentów, których zachowanie jest konieczne lub pożyteczne (np. księga zapowiedzi przedślubnych, protokoły badania przedślubnego, księga kasowa, księga wizytacji kanonicznych itd.). Dokładniej tę kwestię winno regulować prawo partykularne.

Konferencja Episkopatu Włoch (CEI) 23 grudnia 1983 r. postanowiła: „w archiwum parafialnym powinny znajdować się [...] rejestr bierzmowanych, rejestr administracji majątkiem i rejestr legatów [...]. W każdym archiwum parafialnym zaleca się przechowywać rejestry: *status animarum*, pierwszych Komunii św., kroniki parafialnej”¹²⁸. Proboszcz ma również obowiązek pilnego przechowywania także starych ksiąg parafialnych, zgodnie z wymogami prawa partykularnego¹²⁹.

¹²³ Por. tamże oraz PB, art. 101 § 2.

¹²⁴ Kan. 535 § 4.

¹²⁵ Kan. 535 § 1.

¹²⁶ Kan. 895.

¹²⁷ Kan. 955 § 2, 958.

¹²⁸ *Enchiridion CEI. Decreti, dichiarazioni, documenti pastorali per la Chiesa italiana*, vol. 3 (1980-1985), Bologna 2003, s. 1594-1595; por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 661.

¹²⁹ Kan. 535 § 5.

Troska o staranne przechowywanie dokumentacji w archiwach parafialnych, według kan. 491 § 1, należy przede wszystkim do biskupa diecezjalnego. Bezpośrednią pieczę nad archiwum sprawuje proboszcz. Biskup jednak sprawuje opiekę nad archiwum parafialnym, jego stanem, sposobem zabezpieczenia i konserwacji podczas wizytacji biskupiej. Czyni to sam lub przez wizytatora kurialnego, który z pewnym wyprzedzeniem udaje się do parafii i wypełnia formularz wizytacyjny, gdzie znajdują się pytania dotyczące archiwum parafialnego¹³⁰. Także dziekan (*vicarius foraneus*) ma czuwać nad tym, „żeby księgi parafialne były właściwie spisywane i należycie przechowywane”¹³¹.

Okólnik *La funzione pastorale degli archivi* uznaje za właściwe ożywiać w proboszczach i wszystkich odpowiedzialnych za osoby prawne podległe biskupowi diecezjalnemu ich wrażliwość na zagadnienie archiwów i ukazywać ich kompetencję względem tych rzeczywistości, aby zaangażowali się w gromadzenie materiału, w jego usystematyzowanie i ocenę¹³². Z kolei kan. 491 § 1 mówi o archiwach kościołów katedralnych, kolegiackich i innych, o których zasób (akta i dokumenty) powinien troszczyć się biskup diecezjalny.

Do archiwów wyraźnie wspomnianych w drugiej księdze Kodeksu trzeba dodać archiwa innych osób prawnych publicznych, takich jak: seminaria, kapituły, pobożne fundacje¹³³ albo miejsca święte (np. sanktuaria), różne formy stowarzyszeń publicznych erygowanych przez władzę (konfraternie, Akcja Katolicka, „Caritas”, szkoły kościelne i katolickie) itd.¹³⁴

Lettera circolare *La funzione pastorale dei musei ecclesiastici* przypomina, że w strukturze muzeum diecezjalnego powinno znajdować się archiwum bieżące, w którym mają znajdować się rejestry nabycia i wypożyczania muzealiów, inwentarze i katalogi okresowo aktualizowane, dokumenty czynności prawnych i administracyjnych, wykazy fotografii i grafik itd.¹³⁵ Byłoby stosowne ustanowić także swoiste archiwum historyczne muzeum, różne od zwyczajnego archiwum historycznego Kościoła lokalnego, zakonu lub innej

¹³⁰ Por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 107.

¹³¹ Kan. 555, nr 3; por. kan. 535; *La funzione pastorale degli archivi*, nr 2.4.

¹³² Por. nr 2.4.

¹³³ Kan. 1303.

¹³⁴ Kan. 313; por. L o n g h i t a n o, *Gli archivi ecclesiastici*, s. 661.

¹³⁵ Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa, Lettera circolare *La funzione pastorale dei musei ecclesiastici* (29 iunii 2001), nr 3.1.9, [w:] *Enchiridion dei Beni Culturali della Chiesa. Documenti ufficiali della Pontificia Commissione per i Beni Culturali della Chiesa*, Edizioni Dehoniane, Bologna 2002, s. 464-526.

instytucji kościelnej. Powinno ono zawierać przynajmniej kopie wszystkich muzealiów, potrzebne do udokumentowania historii poszczególnych eksponatów istniejących w muzeum¹³⁶.

Należy zaznaczyć, że także instytuty zakonne prowadzą swoje archiwa – czy to na szczeblu domów generalnych, prowincjalnych, czy lokalnych domów zakonnych¹³⁷.

*

Archiwa kościelne są nie tylko dobrami kultury, lecz także prawdziwymi dobrami kościelnymi, które w odpowiedzi na wymagania kulturowe i pastoralne mają być chronione i właściwie oceniane z zachowaniem norm kanonicznych. Kościół zawsze miał świadomość, jak ważna jest pamięć o jego historii oraz że archiwa kościelne służą ożywianiu tej pamięci zarówno we wspólnocie wierzących, jak i w całej społeczności. Stąd instytucje kościelne od wieków prowadziły różne archiwa, a władza kościelna wydawała w tej sprawie stosowne przepisy.

W Kościele funkcjonują różnego rodzaju *archiva ecclesiastica*, które można rozmaicie klasyfikować. Istnieje powszechny obowiązek utworzenia i prowadzenia archiwów instytucji kościelnych. Centralne miejsce zajmuje archiwum kurii diecezjalnej, które obejmuje trzy sekcje: archiwum ogólne, archiwum tajne oraz archiwum historyczne. Oprócz głównego archiwum diecezjalnego prawo kanoniczne przewiduje istnienie innych archiwów prowadzonych przez różne jednostki kościelne: kapituły, kościoły katedralne, muzea diecezjalne, instytuty zakonne oraz parafie.

Poza prawem powszechnym kwestie utworzenia, organizacji i działalności *archiva ecclesiastica* powinno regulować także prawo partykularne.

¹³⁶ Tamże.

¹³⁷ Por. M i s z t a l, *Archiwum diecezjalne*, s. 108-109.

THE CANONICAL ASPECT OF CHURCH ARCHIVES

S u m m a r y

Church archives are both ecclesiastical goods as well as cultural assets, and as such they are to be properly protected and valued respecting the canon norms. This is why ecclesiastical institutions have long maintained various archives, and the Church authorities enacted necessary legislation. Accordingly, there is a universal obligation to establish and maintain archives in Church institutions.

The presented article first deals with Church archives as envisaged by former canon law, and then the notion and types of Church archives. Next, the Author presents the duty to establish an archive. More space is devoted to the question of a diocesan archive, as well as other types of archives in the Church. Apart from the norms of universal law, the question of establishment, management, and maintenance of Church archives is to be regulated by particular law.

Translated by Tomasz Pałkowski

Słowa kluczowe: archiwista, archiwum bieżące, archiwum historyczne, archiwum kościelne, archiwum tajne, zasób archiwalny.

Key words: archivist, current archive, historical archives, Church archive, secret archive, archival record.